

تأثیر جنگ ۲۰۲۲م اوکراین بر روابط ایران و روسیه؛ مطالعه موردی: دیدگاه نخبگان ایرانی

سعید شکوهی *، حسین قاسمی

گروه روابط بین‌الملل، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

مشخصات مقاله	چکیده
مقاله پژوهشی موضوع: روابط بین‌الملل حوزه موضوعی: ایران، روسیه تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۷/۱۱ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۸/۰۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۸/۱۷ تاریخ انتشار: ۱۴۰۲/۰۸/۲۸	حمله نظامی روسیه به اوکراین در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲م، نظام بین‌الملل را متأثر ساخت. در پی این حمله و تغییر موازنه قوا در روابط بین قدرت‌های بزرگ، فرصت‌ها و تهدیدهایی برای جمهوری اسلامی ایران نیز بروز و ظهور یافته و بر روابط این کشور با روسیه تأثیر گذاشته است. علاوه بر این، به نظر می‌رسد بین نخبگان ابزاری و دانشگاهی در زمینه ماهیت این فرصت‌ها و تهدیدها و آثار آن‌ها بر روابط تهران-مسکو اختلاف‌نظرهایی وجود دارد. از این رو، در پژوهش حاضر تلاش شده است تا رویکرد نخبگان (علمی و ابزاری) ایران درباره جنگ روسیه و اوکراین و تأثیر آن بر روابط تهران-مسکو بررسی شود. در مقاله حاضر، به دنبال پاسخ به این پرسش بوده‌ایم که از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ ۲۰۲۲م اوکراین چه تأثیری بر روابط ایران و روسیه گذاشته است؟ به منظور بررسی فرایند ادراکی نخبگان ایرانی درباره تحولات اوکراین و تأثیر آن بر روابط ایران با روسیه، از پرسشنامه بهره گرفته شده است. روش جمع‌آوری داده‌های این پژوهش میدانی و کتابخانه‌ای است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها نیز روش آمیخته بوده است. جامعه آماری این پژوهش، متشکل از ۲۴ نفر از نخبگان ابزاری و نخبگان علمی صاحب صلاحیت و متخصص در زمینه مسائل اوراسیاست. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که از دیدگاه بیشتر نخبگان ایرانی مورد مطالعه، الزام‌های ژئوپلیتیکی، تهدیدهای مشترک و تحریم‌ها عامل مؤثری در نزدیکی مواضع ایران و روسیه در قبال تحولات اوکراین بوده است. اما، از دید این نخبگان، بهبود نسبی روابط ایران و روسیه صرفاً واکنشی به این رویداد است و نمی‌توان آن را نشانه‌ای از سیاست مدون و بلندمدت طرفین دانست.

واژگان کلیدی:

بحران اوکراین،
جمهوری اسلامی ایران،
روسیه،
نخبگان ایرانی.

ارجاع به این مقاله: شکوهی س، قاسمی ح. (۱۴۰۳). «تأثیر جنگ ۲۰۲۲م اوکراین بر روابط ایران و روسیه؛ مطالعه موردی: دیدگاه نخبگان ایرانی». *مطالعات کشورها*. ۲(۱): ۶۵-۸۹. doi:

<https://doi.org/10.22059/jcountst.2023.366163.1068>

وبگاه: <https://jcountst.ut.ac.ir> | رایانامه: jcountst@ut.ac.ir

شاپای الکترونیکی: ۹۱۹۳-۲۹۸۰

ناشر: دانشگاه تهران

* نویسنده مسئول: shokoohi@atu.ac.ir <https://orcid.org/0000-0002-7891-7930>

۱. مقدمه

رخداد‌های بین‌المللی در مقاطع زمانی متفاوت الگوهای جدیدی از همکاری و تعارض را میان بازیگران بین‌المللی خلق می‌کند. از جمله رخداد‌های بین‌المللی مهم در سال‌های اخیر، تحولات اوکراین و حمله نظامی روسیه به این کشور است. بروز بحران اوکراین در قرن بیست‌ویکم، یکی از بحث‌برانگیزترین مسائل در عرصه نظام بین‌الملل است و سیاست خارجی بازیگران منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای را تحت تأثیر قرار داده است. این بحران علاوه بر تأثیرات فراگیر در سطح نظام بین‌المللی، تبعات و پیامدهای عمیقی نیز بر روابط ایران و روسیه داشته است.

حمله نظامی روسیه به اوکراین تبلور فصل تازه‌ای از چرخش‌های تاریخی در سطح روابط بین‌الملل است؛ رویدادی که خود محصول مجموعه‌ای از متغیرهای اقتصادی و سیاسی و نیز تحولاتی است که طی سه دهه گذشته ساختار نظم جهانی و توازن قوا در جهان را برهم زده است. بنابراین، برهم خوردن موازنه قدرت در روابط بین قدرت‌های بزرگ در اثر حمله روسیه به اوکراین، دربردارنده فرصت‌ها و تهدیدهایی برای جمهوری اسلامی ایران است و بر روابط این دو کشور تأثیرگذار خواهد بود.

اگرچه سطح و میزان تأثیرپذیری ایران و روسیه از فشارهای اقتصادی آمریکا متفاوت بوده است، خروج آمریکا از برجام و بازگشت تحریم‌ها بر ضد ایران و تحریم‌های آمریکا و ناتو علیه روسیه در عمل این دو کشور را از نظر قرارگرفتن تحت فشارهای اقتصادی آمریکا در وضعیتی مشابه قرار داده است.

بحران اوکراین متغیر مهمی است که بر روابط تهران و مسکو تأثیر گذاشته است. وقوع این بحران تصمیم‌گیران جمهوری اسلامی ایران را در شرایطی قرار داد که ناگزیر از انتخاب یکی از سه گزینه موجود و متفاوت بودند. یک گزینه، انتخاب سیاست بی‌طرفی یا بی‌طرفی فعال بود که باید ضمن پرهیز از گرایش به سمت یکی از طرفین منازعه، برای حل و فصل آن نیز دست به اقدام فعالانه می‌زدند. گزینه دیگر، همراهی با غرب در محکومیت حمله روسیه به اوکراین و مشارکت در تحریم‌ها علیه مسکو بود. گزینه سوم نیز، همراهی آشکار یا تلویحی با روسیه در این بحران و در نتیجه تحمل برخی هزینه‌های سنگین در این مسیر بود. این موضوع بحث‌ها و مناظره‌های بسیار دامنه‌داری را در داخل کشور ایجاد کرد و انتخاب گزینه‌های سیاستی و توجیه آن برای افکار عمومی را قدری دشوار ساخت.

از این رو و با توجه به اهمیت موضوع، در پژوهش حاضر تلاش شده است تا دیدگاه دو طیف از نخبگان جامعه را در زمینه این مسئله واکاوی و مقایسه کنیم. نخبه و نخبگی تعاریف و شاخص‌های متعددی دارد. اما، از نظر پاره‌تو، یکی از اندیشه‌ورزان صاحب‌نام در این حوزه، دو گروه از نخبگان وجود دارند: نخبگان حاکم و نخبگان غیرحاکم. منظور از نخبگان حاکم، نخبگانی هستند که در سلسله‌مراتب قدرت جایگاه مهمی دارند و صاحب نفوذ هستند. نخبگان غیرحاکم نیز نخبگانی هستند که با وجود شایستگی و توانمندی، جایگاهی در اریکه قدرت ندارند (ازغندی و مرادی‌جو، ۱۳۹۵: ۸).

در کل، نخبگان به دو دسته تقسیم می‌شوند: نخبگان فکری و نخبگان ابزاری. نخبگان ابزاری قدرت سیاسی و اقتصادی دارند و به دلیل جایگاه مهم در سلسله‌مراتب خود، قدرت اعمال دیدگاه‌ها و نفوذ را دارند. نخبگان فکری افرادی دارای اندیشه، روش، نظریه و دوراندیشی هستند و در سلسله‌مراتب قدرت جایگاه مهمی و توانایی اعمال نظرها و دیدگاه‌های خود را ندارند. اما، برای مسائل و مشکلات جامعه می‌توانند راه‌حل مطرح کنند (لکزی و همکاران، ۱۳۹۸: ۸۴).

منظور از نخبگان در این مقاله، نخبگان علمی و نخبگان ابزاری است. نخبگان علمی متشکل از استادان دانشگاه و تحلیلگران شاخص در حوزه موضوعی اوراسیاست. نخبگان ابزاری نیز متشکل از دیپلمات‌های برجسته وزارت امور خارجه است که به‌نوعی دست‌اندرکار مسائل مربوط به روسیه و اوراسیا هستند. سنجش دیدگاه‌های نخبگان ایرانی از آن‌رو اهمیت دارد که بدانیم این افراد ابعاد بحران اوکراین را چگونه ارزیابی می‌کنند و تأثیر آن را بر روابط تهران با مسکو چه می‌دانند.

۲. پیشینه

با توجه به اینکه بحران اوکراین به‌تازگی رخ داده است، آثار زیادی درباره موضوع این پژوهش نوشته نشده است، لکن برخی موضوع‌های مرتبط با روابط ایران و روسیه و تأثیر بحران اوکراین بر روابط دو کشور را به‌جمال تبیین خواهیم کرد.

۱.۲. پژوهش‌های ناظر بر روابط ایران و روسیه

درباره روابط ایران و روسیه کتب و مقالات زیادی منتشر شده است. کرمی (۱۳۸۸) فرازونشیب روابط تاریخی این دو کشور را پس از جنگ سرد بررسی کرده است، اما درباره جایگاه ایران و درجه اهمیت ایران در سیاست خارجی

روسیه سخنی به میان نیاورده است. فدورووا و کامنوا، تاریخ روابط ایران و روسیه را از زمان تزار تا اتحاد شوروی و بعد از فروپاشی تا سال ۲۰۱۸م تحلیل کرده‌اند (Fedorova & Kameneva, 2018). کیانی به انواع تعاملات روسیه و ایران پس از فروپاشی اتحادیه جماهیر شوروی پرداخته است. از دیدگاه وی، پس از فروپاشی شوروی، فصل کاملاً جدیدی از روابط متوازن دوجانبه میان ایران و روسیه مبتنی بر احترام متقابل گشوده شد (Kiani, 2021). از نظر میگل (۲۰۲۲)، از دهه ۲۰۰۰م، با روی کار آمدن پوتین، روسیه از کشورهای غربی فاصله گرفت؛ در عین حال، همکاری خود را با کشورهای غیرغربی، مانند ایران، افزایش داد. کولایی و عابدی (۱۳۹۶) چنین استدلال کرده‌اند که با وجود اینکه برداشت عمومی از روابط روسیه با ایران روابطی بسیار همگرا و گرم است، واقعیت‌های تاریخی درباره روابط مسکو و تهران، نشان‌دهنده رابطه‌ای پیچیده همراه با فراز و فرود بسیار وابسته به عوامل و مؤلفه‌های گوناگون دوجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی است. از نظر کلمنت ترمه، تقویت مشارکت راهبردی میان روسیه و ایران به سطح همپوشانی منافع امنیتی آن‌ها در سطح منطقه بستگی دارد (Therme, 2022).

۲.۲. پژوهش‌های ناظر بر بحران اوکراین و پیامدهای آن بر روابط ایران و روسیه در زمینه پیشینه تاریخی بحران اوکراین و علل حمله نظامی روسیه به اوکراین، روزندو فراگا بیان می‌دارد که اوکراین مهم‌ترین کشور برای روسیه و ناتوست؛ به همین دلیل مرکز بحران است (Fraga, 2021). سمیعی اصفهانی و فرحمن (۱۴۰۱)، ضمن بررسی علل بحران اوکراین، سناریوهای جنگ روسیه و اوکراین، تبعات و پیامدهای آن را در نظام بین‌الملل تحلیل کردند. به نظر آن‌ها، در صورت تداوم جنگ روسیه علیه اوکراین، سه سناریو در این رابطه مطرح می‌شود: ائتلاف سیاسی-نظامی روسیه با چین به منظور مهار آمریکا، تداوم جنگ و تنش در نظام بین‌الملل، و وقوع جنگ هسته‌ای. در این رابطه، حافظنیا (۱۴۰۱)، ضمن بررسی تحولات جنگ روسیه و اوکراین از دیدگاه ژئوپلیتیکی، علت اصلی بحران اوکراین را در سال ۲۰۲۲م، تحول سیاسی داخلی، استقرار دولت غربگرا و شروع فرایند جدایی‌طلبی در منطقه دنباس در شرق اوکراین و نزدیکی مرزهای روسیه می‌داند. جان مرشایمر نیز به بررسی تحولات اخیر در اوکراین و نقش روسیه و غرب، به‌ویژه آمریکا، در آن پرداخته است. مرشایمر تأکید دارد آنچه امروز درباره داستان تهاجم نظامی روسیه به اوکراین گفته می‌شود و آن را زیاده‌خواهی مسکو برای تشکیل روسیه بزرگ در قالب اتحادیه جماهیر شوروی سابق تفسیر می‌کنند

برداشتی کاملاً اشتباه است. از نظر او در واقع، آمریکا مسئول اصلی بحرانی است که از فوریه ۲۰۱۴م آغاز شد. مرشایمر معتقد است آمریکا باید صراحتاً گسترش ناتو به شرق اروپا را متوقف کند؛ همچنین، اوکراین باید کشوری بی طرف (نه طرفدار روسیه و نه طرفدار غرب) باقی بماند تا امنیتش در برابر همسایه بزرگ آن حفظ شود (Mearsheimer, 2022).

شکوهی (۱۴۰۱) به بررسی نقش سوءبرداشت‌های ذهنی در ایجاد جنگ ۲۰۲۲م اوکراین پرداخت و مدعی است که پوتین در سه حوزه دچار سوءبرداشت شد:

۱. سوءبرداشت در برآورد میزان قدرت خود و اوکراین
۲. سوءبرداشت در برآورد نیت دشمن
۳. سوءبرداشت در نحوه واکنش طرف ثالث.

از نظر نویسنده، ترکیب این سوءبرداشت‌ها با دو عامل اصلی جنگ، یعنی ترس و غرور، سبب غلتیدن روسیه به مسیر جنگ با اوکراین شد. ولفنز بر این باور است که مهم‌ترین پیامد جنگ روسیه علیه اوکراین، علاوه بر بازارهای انرژی و مواد غذایی، متوجه اتحادیه اروپا می‌شود و کشورهای اتحادیه اروپا از نظر امنیت انرژی تضعیف می‌شوند (Welfens, 2023).
عزیزی معتقد است که تحولات اخیر نشان داد بدون توجه به نتیجه جنگ اوکراین یا مذاکرات وین، تهران به تجدیدنظر در روابط نزدیک خود با مسکو تمایلی ندارد (Azizi, 2022).

با توجه به مطالب گفته شده، آنچه این پژوهش را از دیگر آثار پیشین متمایز می‌کند موضوع برآورد دیدگاه نخبگان ایرانی در زمینه تأثیر جنگ ۲۰۲۲م اوکراین بر روابط ایران و روسیه است. در منابع فارسی و انگلیسی و روسی، پژوهشی در این باره یافت نشد. رجوع مستقیم به نخبگان ایزاری و علمی و طرح سؤال‌های پژوهش در قالب پرسشنامه از نوآوری‌های این پژوهش محسوب می‌شود.

۳. چارچوب مفهومی

برداشت، ادراک و پردازش اطلاعات همواره بر اتخاذ تصمیم‌های سیاست خارجی کشورها مؤثر بوده است. فرایند ادراکی ساختار باور تصمیم‌گیرندگان را ترسیم می‌کند و بر سیاستگذاری کشورها تأثیر می‌گذارد. درک سیاست خارجی و

واکنش کشورها به رخدادهای بین‌المللی نیازمند آن است که رویکرد ادراکی تصمیم‌گیران و تصمیم‌سازان آن کشور را بشناسیم (Shapiro & Bonham, 1973: 147).

دیدگاه تصمیم‌گیرندگان و نخبگان داخلی یک کشور تحت تأثیر پویایی ادراکی آن‌هاست. پویایی ادراکی زمانی اتفاق می‌افتد که فرد اطلاعات مربوط به رخدادی بین‌المللی را دریافت و به کمک نظام باورهای خود این اطلاعات را پردازش کند و دربارهٔ اینکه چه اتفاقی افتاده است و ملت باید در مواجهه با این رخداد چه اقدامی انجام دهند به نتیجه‌ای رسید. در نتیجه، نظر آن فرد به شکل مدل در فرایند تصمیم‌گیری و نظام باور تصمیم‌گیرندگان شکل می‌گیرد و همچون خروجی باورها فراهم می‌شود (مشیرزاده و افراسیابی، ۱۳۹۶: ۱۱۴).

انتخاب رویکرد فرایند ادراکی برای تحلیل تصمیم‌گیری سیاست خارجی کشورها به منظور ساخت چارچوبی مفهومی در بررسی و پیش‌بینی رفتار تصمیم‌گیرندگان در ارتباط با رخدادهای بین‌المللی است. در سمت‌گیری‌های نظری گوناگون دربارهٔ وقایع، انتخاب رویکرد فرایند ادراکی، ما را در شناخت ویژگی شخصیتی نخبگان و توصیه‌های آنان برای برنامه‌ریزی سیاست‌ها و اجرای آن‌ها در حوزه سیاست بین‌الملل یاری می‌کند. مدل فرایند ادراکی چون انتخاب تصمیم‌گیرندگان را توجیه می‌کند که در آن فرد دربارهٔ انتخاب‌های خود با اشاره به اولویت ارزش‌ها و باورها تصمیم می‌گیرد، بنابراین نوع تبیین انتخاب‌شده باید با نوع تسلط فرد بر شرایطی مورد نظر او هم‌خوانی داشته باشد (همان: ۱۱۵-۱۱۶).

میزان پیچیدگی ادراکی تصمیم‌گیرندگان بر خروجی‌های تصمیم‌گیری آن‌ها تأثیر دارد. به منظور مشاهده نحوه آشکارشدن پیچیدگی ادراکی در فرایند تصمیم‌گیری می‌توان به بحران اوکراین اشاره کرد. موقعیت خاصی که در جنگ روسیه علیه اوکراین برای کشورهای منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای ایجاد شد، واکنش متنوع سیاستمداران و نخبگان آن‌ها را در برداشت. تصمیم‌گیری هر یک از بازیگران در این بحران، به لحاظ درجه پیچیدگی تصویری که از این فرایند در سیاست بین‌المللی دارند، با دیگر بازیگران متفاوت است؛ بنابراین، درجه تمایز ادراکی تصمیم‌گیرندگان بر فرایند تصمیم‌گیری آن‌ها دربارهٔ بحران اثر می‌گذارد.

درواقع، زمانی که تصمیم‌گیرنده با موقعیت بین‌المللی جدیدی روبه‌رو می‌شود که به پاسخ حکومتی نیاز دارد، چهار فرایند آغاز می‌شود: تقویت باورها، جست‌وجو برای توضیح، جست‌وجو برای گزینه‌های سیاستی، و انتخاب سیاست.

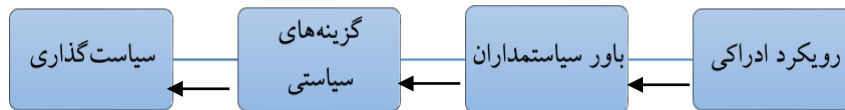
منبع: نگارندگان (برگرفته از: مشیرزاده و افراسیابی، ۱۳۹۶)

شکل ۱. فرایند مواجهه تصمیم‌گیرندگان در مواجهه با بحران بین‌المللی

تصمیم‌گیرنده در فرایند تقویت باورها می‌کوشد موقعیت بین‌المللی جدید را در متن تجربه‌های خود قرار دهد تا بتواند به‌درستی موقعیت را تعریف کند. به کمک ایدئولوژی خود، مجموعه رخدادهایی را به خاطر می‌آورد که در گذشته در سطوح متفاوت تجربه کرده است. در مرحله دوم تصمیم‌گیری، یعنی جست‌وجوی توضیح، تصمیم‌گیرنده باید مشخص کند که آیا توضیحی کافی درباره آنچه رخ داده است در اختیار دارد. زمانی که تصمیم‌گیرنده توضیحی برای موقعیت سیاسی در اختیار داشته باشد، تصمیم‌گیری به مرحله بعد، یعنی جست‌وجوی اقدام بدیل، می‌رود. در این مرحله تصمیم‌گیرنده در فرایند جست‌وجوی رخدادهای گذشته، در میان رخدادهای ذخیره‌شده جست‌وجو می‌کند و رخدادی را برمی‌گزیند که بیشترین مفاهیم مشترک را با موقعیت فعلی داشته باشد. دولتمردان بر این اساس از طریق انعکاس رخدادهای گذشته درباره آینده تصمیم می‌گیرند. مرحله بعدی در فرایند تصمیم‌گیری، جست‌وجوی اقدام قابل قبول است. زمانی که توضیح بدیل گوناگون درباره موقعیت فعلی مشخص شد، تصمیم‌گیرندگان به جست‌وجوی سیاست‌های بدیل برمی‌آیند تا از طریق آن‌ها در موقعیت فعلی واکنش نشان دهند (مشیرزاده و افراسیابی، ۱۳۹۶: ۱۳۲-۱۳۶).

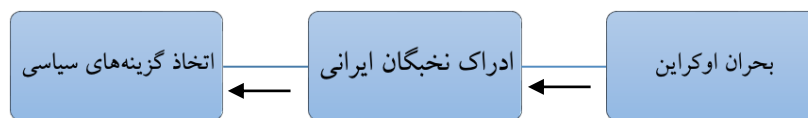
۴. مدل مفهومی

مدل مفهومی تحقیق در شکل ۳ نمایش داده شده است.

منبع: نگارندگان (برگرفته از: مشیرزاده و افراسیابی، ۱۳۹۶)

شکل ۲. فرایند ادراکی و تصمیم‌گیری سیاست خارجی

منبع: نگارندگان (برگرفته از: مشیرزاده و افراسیابی، ۱۳۹۶)

شکل ۳. مدل مفهومی تحقیق

در این پژوهش تأثیرات جنگ اوکراین بر روابط ایران و روسیه با طرح پرسشنامه و بر پایه مصاحبه با متخصصان و مسئولان، مدیران و کارشناسان وزارت امور خارجه (نخبگان ابزاری)، استادان دانشگاه، پژوهشگران و اندیشمندان (نخبگان علمی) بررسی شده است. نقشه ادراکی نخبگان ابزاری و نخبگان عملی نیز در تشریح مباحث استفاده می‌شود.

۵. روش‌شناسی

روش پژوهش در این مقاله، ترکیبی از روش مطالعه میدانی و تبیینی و روش جمع‌آوری داده‌ها از طریق پرسشنامه و مصاحبه بود. تحلیل نتایج آن به روش آمیخته انجام شد. در راستای تعیین حجم نمونه و مشخص کردن تعداد افراد برای مطالعه، از روش نمونه‌گیری انتخابی و هدفمند استفاده شد. در *دایره/المعارف سیج* برای پژوهش‌های کیفی^۱ در زمینه نمونه‌گیری در پژوهش‌های کیفی چنین مطرح شده است: «برخلاف پژوهش‌های کمی، در پژوهش‌های کیفی و عمدتاً نظریه‌محور و قیاسی، تحلیل‌ها به‌طور عمده با پشتیبانی نظری و تکیه بر داده‌های تاریخی و کلی انجام می‌شود. این هدف در اغلب مواقع از طریق بررسی دقیق نمونه‌ای کوچک و هدفمند، به‌دست می‌آید. حجم نمونه در پژوهش‌های کیفی بر

1. *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*

اساس شاخص اشباع مفهومی^۱ و کمک آن به موضوع پژوهش تعیین می‌شود و نه بر اساس شاخص‌ها و فرمول‌های آماری» (Given, 2008: 826-27). حجم نمونه آماری در این پژوهش بر اساس مطالعات اولیه و با مشورت استادان و متخصصان این حوزه به صورت هدفمند و محدود انتخاب شد، چراکه بر اساس شاخص اشباع مفهومی و پرهیز از تکرار، انتخاب حجم نمونه گسترده‌تر ممکن بود پژوهش را با حشو و تکرار همراه کند. از این رو، نمونه آماری در مرحله مطالعه میدانی ۱۲ نفر از مسئولان، سفیران، مدیران و کارشناسان ارشد وزارت امور خارجه (نخبگان ابزاری) و ۱۲ نفر از استادان دانشگاه، پژوهشگران و اندیشمندان (نخبگان علمی) متخصص در این حوزه پژوهشی را شامل می‌شود.

۵.۱. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

قبل از تجزیه و تحلیل داده‌ها و تفسیر نتایج حاصل از آزمون فرضیه‌ها، برای پایایی پرسشنامه از روش آلفای کرونباخ استفاده شد. نتایج داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار اسپاس ارزیابی شد. ضریب آلفای کرونباخ در علوم مختلف، به ویژه علوم انسانی و پزشکی، برای سنجش پایایی ابزارهای مختلف سنجش نگرش یا آزمون‌های آموزشی و سنجش دانش کاربرد فراوان دارد. این روش در پژوهش‌های علوم انسانی پذیرفته است. مقدار ضریب به دست آمده آن اگر بیشتر از ۷ درصد باشد، نشان دهنده پایایی مناسب است. «ضریب آلفا بر پایه هماهنگی درونی آیت‌ها با یکدیگر طرح شده است» (Cronbach, 1951: 301).

۵.۲. طراحی پرسشنامه

در راستای دستیابی به هدف اصلی پژوهش و گردآوری داده‌ها، از روش پرسشنامه نیمه ساخت یافته در طیف لیکرت استفاده شد. در این پرسشنامه، به منظور سنجش دیدگاه نخبگان ایرانی، ۲۰ سؤال طراحی شد. تمامی سؤال‌ها در طیف پنج گزینه‌ای لیکرت (۱: بسیار کم تا ۵: خیلی زیاد) سنجش شد. هر زمان که نظرات، عقاید و قضاوت‌های اشخاص بررسی می‌شود، می‌توان از انواع سؤال‌های لیکرت استفاده کرد. در واقع، در شرایطی که فهم موضوعی با تنها یک پرسش امکان پذیر نیست، استفاده از طیف لیکرت بسیار راه‌گشا است. داده‌های جمع‌آوری شده در این پژوهش، پس از کدگذاری با استفاده از نرم‌افزار اسپاس، به منظور بررسی متغیرهای وابسته و مستقل و بررسی فرضیه‌های تحقیق، تحلیل شده است.

1. conceptual saturation

۶. یافته‌ها / بحث و بررسی / تحلیل نتایج

پس از طراحی پرسشنامه، انجام دادن مطالعه میدانی، آزمون پایایی پژوهش و بررسی آن در نرم‌افزارهای پژوهشی، گویه‌ها و تعداد و درصد پاسخ‌های شرکت‌کنندگان بررسی شد.

گویه ۱. روسیه پتانسیل تبدیل شدن به شریک راهبردی ایران را دارد.

درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی	فراوانی
۸.۳	۸.۳	۲
۲۰.۸	۲۰.۸	۵
۳۷.۵	۳۷.۵	۹
۲۹.۲	۲۹.۲	۷
۴.۲	۴.۲	۱
۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۲۴

با توجه به درصدهای پاسخگویی می‌توان گفت که از دیدگاه نخبگان ایرانی، پتانسیل روسیه برای تبدیل شدن به شریک راهبردی ایران در حد متوسط است. تفاوت دیدگاه نخبگان بررسی شده در این است که نخبگان ابزاری دیدگاه مثبت‌تری به این موضوع داشتند و امکان تبدیل شدن روسیه به شریک راهبردی برای ایران را بسیار بیشتر و در راستای منافع ملی و بین‌المللی تهران ارزیابی کردند.

گویه ۲. رهبران روسیه ایران را متحد راهبردی خود می‌دانند.

درصد فراوانی معتبر	درصد فراوانی	فراوانی
۲۰.۸	۲۰.۸	۵
۵۸.۳	۵۸.۳	۱۴
۲۰.۸	۲۰.۸	۵
۱۰۰.۰	۱۰۰.۰	۲۴

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان، رهبران روسیه به میزان کمی

ایران را متحد راهبردی خود می‌دانند. با مقایسه دیدگاه دو دسته از نخبگان، مشخص شد که نگاه نخبگان ابزاری به رویکرد رهبران روسیه نسبت به ایران، نگاه امیدوارانه‌تری دارند.

گویه ۳. رهبران روسیه از کارت ایران در روابط بین‌الملل خود به‌منزله ابزار چانه‌زنی استفاده می‌کنند.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
متوسط	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
زیاد	۱۳	۵۴.۲	۵۴.۲
خیلی زیاد	۲	۸.۳	۸.۳
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی از دیدگاه نخبگان ایرانی، رهبران روسیه به میزان زیادی از کارت ایران در روابط بین‌الملل خود به‌منزله ابزار چانه‌زنی استفاده می‌کنند. در رابطه با این سؤال، هر دو گروه موافق این دیدگاه هستند که روسیه از کارت ایران برای چانه‌زنی با غرب حتی در مسئله هسته‌ای نیز استفاده می‌کند.

گویه ۴. رهبران ایران با آگاهی از محدودیت‌های روابط راهبردی تهران-مسکو، همکاری خود را در حوزه‌های تاکتیکی با روسیه گسترش داده‌اند.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
متوسط	۷	۲۹.۲	۲۹.۲
زیاد	۱۱	۴۵.۸	۴۵.۸
خیلی زیاد	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، رهبران ایران با آگاهی از محدودیت‌های روابط تهران-مسکو، به‌میزان زیادی همکاری خود را در حوزه‌های تاکتیکی با روسیه گسترش داده‌اند. در واقع، بحث تحریم‌های مشترک ایران و

۷۶ تأثیر جنگ ۲۰۲۲م اوکراین بر روابط ایران و روسیه؛ مطالعه موردی: دیدگاه نخبگان ایرانی

روسیه و بحران اوکراین نیز تأثیر مستقیمی بر افزایش میزان همکاری‌ها داشته است. هر دو گروه از نخبگان تا حد زیادی موافق این فرضیه بوده‌اند.

گویه ۵. روسیه ایران را متحد خود برای مقابله با نظام بین‌المللی کنونی به رهبری آمریکا قلمداد می‌کند.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
متوسط	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
زیاد	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
خیلی زیاد	۲	۸.۳	۸.۳
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، روسیه به میزان زیادی ایران را متحد خود برای مقابله با نظام بین‌المللی کنونی به رهبری آمریکا قلمداد می‌کند. از دیدگاه نخبگان ایرانی، انزوای روسیه بعد از بحران اوکراین سبب شد تا روسیه با توجه به آگاهی از تقابل غرب با ایران، ایران را شریک راهبردی خود در عرصه بین‌المللی نشان دهد.

گویه ۶. ایران روسیه را متحد خود برای مقابله با نظام بین‌المللی کنونی به رهبری آمریکا قلمداد می‌کند.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۱	۴.۲	۴.۲
متوسط	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
زیاد	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
خیلی زیاد	۵	۲۰.۸	۲۰.۸
کل	۲۱	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، ایران به میزان زیادی روسیه را متحد خود برای مقابله با نظام بین‌المللی کنونی به رهبری آمریکا قلمداد می‌کند. در این رابطه نوعی تفاوت دیدگاه میان نخبگان ابزاری و نخبگان

علمی به چشم می خورد، به طوری که از دیدگاه نخبگان علمی، ایران باید منتظر نتیجه بحران اوکراین باشد و حتی به نوعی محافظه کارانه تر عمل کند. اما، نخبگان ابزاری با نوع رویکرد نگاه به شرق جمهوری اسلامی ایران در گسترش روابط با روسیه موافق هستند.

گویه ۷. رهبران ایران آینده نظام بین الملل را نظامی چندقطبی می پندارند که روسیه ممکن است یکی از آن قطبها باشد.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۱	۴.۲	۴.۲
متوسط	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
زیاد	۱۶	۶۶.۷	۶۶.۷
خیلی زیاد	۴	۱۶.۷	۱۶.۷
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، رهبران ایران به میزان زیادی آینده نظام بین الملل را نظامی چندقطبی می پندارند که روسیه ممکن است یکی از آن قطبها باشد. برخی نخبگان مطالعه شده معتقد بودند بحران ۲۰۲۲م اوکراین موازنه قوا و حتی تغییر ماهیت و نوع نظام بین المللی را تغییر خواهد داد. این موضوع به نتیجه تحولات اوکراین بستگی زیادی دارد.

گویه ۸. در چشم انداز روسیه از نظام بین الملل، ایران ممکن است بازیگری کلیدی باشد.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
متوسط	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
زیاد	۶	۲۵.۰	۲۵.۰
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان، ایران ممکن است در چشم انداز

روسیه از نظام بین‌الملل، بازیگری کلیدی و در حد متوسط باشد. نخبگان ایرانی، به‌خصوص نخبگان علمی، به این موضوع واقف هستند که روسیه با توجه به پیشینه روابط و مواضعی که در قبال جمهوری اسلامی ایران داشته است، صرفاً به‌علت منافع ملی خود، ایران را در کنار خود نگه داشته است و در آینده شاید حتی در مقابل جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد.

گویه ۹. جنگ اوکراین حاصل فشارهای غرب و آمریکا و گسترش مرزهای ناتو به سوی مرزهای روسیه است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۱	۴.۲	۴.۲
متوسط	۶	۲۵.۰	۲۵.۰
زیاد	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
خیلی زیاد	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

بر اساس یافته‌های نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی فشارهای غرب و آمریکا با گسترش مرزهای ناتو به سوی مرزهای روسیه، در جنگ اوکراین تأثیر زیادی داشته است. از دیدگاه نخبگان ابزاری نگاه ایران به اقدام روسیه، به‌عنوان کشور ناقض حقوق بین‌الملل، در تجاوز به کشوری مستقل نیست، بلکه آن را دفاع از امنیت ملی روسیه و زمینه‌ای برای مقابله ایران در برابر توسعه‌طلبی آمریکا و ناتو و تلاش آن‌ها برای استقرار نظام یک‌جانبه‌گرایانه با تسلط کامل غرب تصور می‌کنند.

گویه ۱۰. جنگ اوکراین حاصل جاه‌طلبی‌های شخصی پوتین، تلاش او برای ابقا در قدرت و دشمن‌تراشی خارجی است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
کم	۷	۲۹.۲	۲۹.۲
متوسط	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
زیاد	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
خیلی زیاد	۱	۴.۲	۴.۲
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه اکثر نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین حاصل جاه‌طلبی‌های شخصی پوتین، تلاش او برای ابقا در قدرت و دشمن‌تراشی خارجی نیست و روسیه بنا بر دغدغه‌های واقعی و نگرانی از به‌خطرافتادن امنیت سیاسی و سرزمینی خود دست به این اقدام زده است.

گویه ۱۱: جنگ اوکراین روابط امنیتی و نظامی ایران را با روسیه تا حد راهبردی تقویت کرده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۷	۲۹.۲	۲۹.۲
متوسط	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
زیاد	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

از دید نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در تقویت روابط امنیتی و نظامی ایران با روسیه تا حد راهبردی، تأثیر چندانی نداشته است. در این مورد یک تفاوت دیدگاه میان نخبگان علمی و نخبگان ابزاری وجود دارد، به‌طوری که تقریباً بیشتر نخبگان ابزاری معتقد بودند که بحران اوکراین همکاری‌ها و رایزنی‌ها را در حوزه‌های امنیتی و نظامی و تقویت درک مشترک از تهدیدهای منطقه‌ای و بین‌المللی را میان این دو بازیگر تقویت کرده و خواهد کرد. اما، نخبگان علمی با وجود موافقت با این فرضیه، بر این باور هستند که هیچ‌گاه یک عامل موجب تقویت روابط راهبردی دو کشور نخواهد شد و باید به مجموعه عوامل مؤثر در روابط ایران و روسیه توجه داشت.

گویه ۱۲: جنگ اوکراین، با ایجاد احساس تهدید مشترک، ذهنیت رهبران دو کشور را به هم نزدیک کرده و امکان ایجاد رابطه‌ای راهبردی را در آینده نزدیک فراهم آورده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۱	۴.۲	۴.۲
کم	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
متوسط	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
زیاد	۶	۲۵.۰	۲۵.۰
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در نزدیک کردن ذهنیت رهبران دو کشور و فراهم آوردن امکان ایجاد رابطه‌ای راهبردی در آینده نزدیک، تأثیر چندانی ندارد. هرچندکه نخبگان ابزاری، در مقایسه با نخبگان علمی، دیدگاه مثبت‌تری به این موضوع دارند.

گویه ۱۳: جنگ اوکراین روابط اقتصادی ایران و روسیه را به‌طور چشم‌گیری افزایش داده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۲	۸.۳	۸.۳
کم	۲	۸.۳	۸.۳
متوسط	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
زیاد	۹	۳۷.۵	۳۷.۵
خیلی زیاد	۱	۴.۲	۴.۲
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

از دیدگاه نخبگان ابزاری، بحران اوکراین طرفین را به گسترش تعاملات اقتصادی، افزایش مبادلات هیئت‌های اقتصادی دولتی و خصوصی و افزایش همکاری‌ها در سطوح منطقه‌ای و بین‌المللی ترغیب کرده و خواهد کرد. از دیدگاه نخبگان علمی، روابط دو کشور در حوزه اقتصادی نیز با توجه به تحریم‌های گسترده غرب علیه روسیه در زمینه‌های زیر گسترش خواهد یافت: صادرات محصولات کشاورزی، صنایع غذایی و دارویی ایران به روسیه، سوآپ نفت و گاز و تقویت قابل توجه کوریدور شمال-جنوب؛ اما، تأثیرات منفی جنگ اوکراین در تبدیل روسیه به رقیب اصلی ایران در بازار نفت و فولاد با عرضه قیمت‌های پایین برای تصاحب بازار در شرایط تحریمی، نمونه‌های تأثیرگذار بر روابط این دو کشور است.

گویه ۱۴: جنگ اوکراین ژئوپلیتیک منطقه را در دید رهبران دو کشور متحول و همکاری آنان را بیش از پیش ضروری ساخته است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۱	۴.۲	۴.۲
متوسط	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
زیاد	۱۵	۶۲.۵	۶۲.۵
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در تحول ژئوپلتیک منطقه در دید رهبران دو کشور و ضروری ساختن بیش از پیش همکاری آنان تأثیر زیادی داشته است.

گویه ۱۵: جنگ اوکراین سبب شده است دیدگاه‌ها و سیاست‌های رهبران دو کشور در حوزه مسائل منطقه‌ای به هم نزدیک‌تر شود.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۲	۸.۳	۸.۳
کم	۴	۱۶.۷	۱۶.۷
متوسط	۱۰	۴۱.۷	۴۱.۷
زیاد	۸	۳۳.۳	۳۳.۳
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در نزدیک‌شدن دیدگاه‌ها و سیاست‌های رهبران دو کشور در مسائل منطقه‌ای تأثیر زیادی داشته است. در واقع، امکان تغییر رفتار تصمیم‌گیرندگان سیاسی یا نخبگان ابزاری و علمی بر اساس شرایط بین‌المللی وجود دارد.

گویه ۱۶: جنگ اوکراین، عامل مهمی در پذیرش عضویت دائمی ایران در سازمان همکاری شانگهای بوده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۷	۲۹.۲	۲۹.۲
کم	۶	۲۵.۰	۲۵.۰
متوسط	۵	۲۰.۸	۲۰.۸
زیاد	۶	۲۵.۰	۲۵.۰
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین تأثیر کمی در پذیرش عضویت دائمی ایران در سازمان همکاری شانگهای داشته است. نخبگان علمی خیلی بر این مؤلفه تأکید نداشتند، اما تعدادی از نخبگان ابزاری معتقدند با توجه به رویکرد نگاه به شرق دولت سیزدهم و حمایت ایران از اقدام

۸۲ تأثیر جنگ ۲۰۲۲م اوکراین بر روابط ایران و روسیه؛ مطالعه موردی: دیدگاه نخبگان ایرانی

روسیه در اوکراین، زمینه برای عضویت دائمی این کشور در سازمان همکاری شانگهای و افزایش روابط با چین و روسیه فراهم خواهد شد.

گویه ۱۷: جنگ اوکراین باعث تقویت جایگاه و پیوندهای ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی شده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
کم	۳	۱۲.۵	۱۲.۵
متوسط	۱۱	۴۵.۸	۴۵.۸
زیاد	۷	۲۹.۲	۲۹.۲
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در تقویت جایگاه و پیوندهای ایران در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی، تأثیر متوسط یا کمی داشته است. اینجا نیز اختلاف دیدگاه بین دو دسته از نخبگان وجود دارد و نخبگان ابزاری به این موضوع دیدگاه مثبت تری داشتند.

گویه ۱۸: جنگ اوکراین همکاری های ایران و روسیه را در حوزه تحریمها تقویت کرده است.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
بسیار کم	۱	۴.۲	۴.۲
کم	۱	۴.۲	۴.۲
متوسط	۴	۱۶.۷	۱۶.۷
زیاد	۱۷	۷۰.۸	۷۰.۸
خیلی زیاد	۱	۴.۲	۴.۲
کل	۲۴	۱۰۰.۰	۱۰۰.۰

مطابق نتایج نظرسنجی، از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در تقویت همکاری های ایران و روسیه در حوزه تحریمها تأثیر زیادی داشته است.

گویه ۱۹: جنگ اوکراین در سرنوشت مذاکرات هسته ای و برجام تأثیر قابل توجهی گذاشت.

	فراوانی	درصد فراوانی	درصد فراوانی معتبر
کم	۱۱	۸.۴۵	۸.۴۵
متوسط	۷	۲.۲۹	۲.۲۹
زیاد	۴	۷.۱۶	۷.۱۶
خیلی زیاد	۲	۳.۸	۳.۸
کل	۲۴	۱۰۰	۱۰۰

از دیدگاه نخبگان ایرانی، جنگ اوکراین در سرنوشت مذاکرات هسته‌ای و برجام، تأثیر چندانی نداشته است. از دیدگاه نخبگان ابزاری جنگ اوکراین اذهان رهبران و مقامات هر دو کشور را برای مقابله با غرب و ناتو تقویت خواهد کرد. از دیدگاه نخبگان علمی، عدم تمایل روس‌ها در به نتیجه رسیدن مذاکرات هسته‌ای ایران (احیای برجام) از نمونه‌های بارز تلاش مسکو برای نگه داشتن ایران در جبهه خود و ممانعت از بهبود روابط آن با غرب است و این مسئله روند مذاکرات را کند کرده است.

گویه ۲۰: جنگ اوکراین بر روابط دو کشور ایران و روسیه در آینده نزدیک چه تأثیری خواهد گذاشت؟

با بررسی پاسخ تشریحی هر دو گروه از نخبگان می‌توان این‌گونه برداشت کرد که در حوزه نوع برداشت از مسئله و رویکرد جمهوری اسلامی ایران در تصمیم‌گیری درباره بحران اوکراین نوعی شکاف دیدگاه وجود دارد، به طوری که از دیدگاه نخبگان ابزاری، جنگ اوکراین اهمیت ایران را در برآورد راهبردی رهبران روسیه، افزایش انگیزه برای گسترش همکاری‌های نظامی و اقتصادی میان دو کشور، کاهش تمایل روسیه برای همکاری در حل و فصل مسئله هسته‌ای ایران و حتی کاهش تمایل رهبران ایران به حل و فصل مسئله هسته‌ای با غرب تقویت کرده است. وجود این نوع دیدگاه به مسئله هسته‌ای و تقابل با غرب در میان نخبگان ابزاری نشان‌دهنده تمایل جمهوری اسلامی ایران در حمایت از روسیه در بحران اوکراین است. با توجه به رویکرد نگاه به شرق دولت سیزدهم، مسلماً نخبگان ابزاری همچون مسئولان، مدیران و کارشناسان وزارت امور خارجه موافق رویکرد حمایت‌گرایانه ایران از روسیه هستند. از دیدگاه این گروه جنگ اوکراین حتی جلوی نفوذ ناتو را به مرزهای پیرامونی جمهوری اسلامی ایران گرفته است؛ بنابراین، بر ضرورت توسعه همکاری راهبردی بین این دو کشور در این زمینه

تأکید دارند. مقامات جمهوری اسلامی ایران بیشتر بر تقابل با بیشینه‌سازی ناتو و حرکت به سمت جهت‌گیری چندجانبه در قالب سازمان‌ها و اتحادیه‌ی مختلف با کشورهای هم‌چون چین و روسیه تأکید دارند.

از دیدگاه نخبگان ایزاری، بحران اوکراین همکاری نظامی و امنیتی، افزایش میزان ترانزیت محصولات روسی از ایران، همکاری در مجامع بین‌المللی به‌ویژه سازمان ملل متحد و افزایش دامنه‌ی تبادل هیئت‌های روسی به ایران را تقویت کرده است. این موضوع نه‌تنها بستر همکاری‌های دو و چندجانبه‌ی این بازیگران را در راستای مقابله با تحریم‌ها فراهم آورده است، بلکه زمینه‌ی توسعه‌ی همکاری‌های اقتصادی را نیز تقویت می‌کند. از دیدگاه نخبگان ایزاری، ایران از جنگ اوکراین راضی است و آن را به سود منافع ملی خود در عرصه‌ی بین‌المللی ارزیابی می‌کند، تاجایی که از اقدام‌های روسیه در اوکراین حمایت سیاسی یا نظامی داشته است. به نظر این گروه، با توجه به ورود ناخواسته‌ی ایران به بحران اوکراین (موضوع پهناده‌ها)، همکاری این دو کشور در مجامع بین‌المللی افزایش خواهد یافت و روسیه خود را ملزم خواهد کرد از ایران در قبال تهدیدهای سیاسی غرب حمایت کند.

از دیدگاه نخبگان علمی که در این پژوهش شامل استادان دانشگاه و پژوهشگران می‌شود، بحران اوکراین در آینده‌ی نزدیک انگیزه‌ی هر دو طرف را برای گسترش روابط افزایش خواهد داد، اما هیچ‌گاه یک عامل موجب نمی‌شود روابط راهبردی شکل گیرد؛ باید به مجموعه عوامل مؤثر در روابط ایران و روسیه توجه شود. این گروه معتقدند جنگ اوکراین هم جنبه‌ی مثبت داشته و هم بر روابط بین دو کشور تأثیر منفی داشته است. هرچند در نگاه کلان بار مثبت آن (در جهت توسعه‌ی روابط) ممکن است وزن بیشتری بیابد؛ اما باید توجه داشت که این مهم به اراده و اقدام‌های اجرایی دولت ایران در بهره‌گیری از فرصت‌های جدید بستگی دارد. به‌علاوه، باید توجه داشت که در صورت عدم‌بهره‌مندی ایران از این روابط، بازیگران دیگری وجود دارند که روسیه از آن‌ها استفاده خواهد کرد، همان‌طور که تاکنون نیز این گونه رفتار کرده است.

نخبگان علمی این‌گونه بیان داشته‌اند که این جنگ از نظر نظامی و امنیتی روابط دو کشور را از جنبه‌های مختلفی مانند ادراک مشترک از منشأ تهدیدهای ناشی از گسترش ناتو به شرق و همکاری‌های دفاعی و نظامی، به‌ویژه صادرات پهناده‌های ایرانی به روسیه، تقویت کرده است. در حوزه‌ی اقتصادی نیز با توجه به

تحریم‌های گسترده غرب علیه روسیه، همکاری‌های دو کشور گسترش قابل توجهی داشته است، به‌ویژه در زمینه صادرات محصولات کشاورزی، صنایع غذایی و دارویی ایران به روسیه، سوآپ نفت و گاز؛ همچنین، تقویت قابل توجه کوری‌دور شمال-جنوب.

اما، جنگ اوکراین بر روابط ایران و روسیه از جنبه‌های مختلف تأثیر منفی نیز بر جای گذاشته است؛ به‌طور مثال، تبدیل شدن روسیه به رقیب اصلی ایران در بازار نفت و فولاد (با عرضه قیمت‌های پایین برای تصاحب بازار در شرایط تحریمی) و عدم تمایل روس‌ها در به نتیجه رسیدن مذاکرات هسته‌ای ایران.

درواقع جنگ اوکراین موجب شده است که دولت روسیه ناگزیر شود روابط خود را با کشورهای غیرغربی از جمله جمهوری اسلامی ایران گسترش دهد. در این رابطه به عملیاتی‌سازی گذرگاه شمالی-جنوبی پس از بیست‌ودو سال پرداخت. حجم روابط تجاری ایران و روسیه و ایران و اتحادیه اقتصادی اوراسیایی افزایش یافته است و در سال‌های آینده نیز روند صعودی خواهد داشت. به هر میزانی که از روابط اقتصادی روسیه و کشورهای غربی کاسته شود، به همان میزان نیز مسکو نیازمند تأمین آن اقلام یا نیازمند بازار فروش برای محصولات خود خواهد شد. در این میان نیز جمهوری اسلامی ایران به دلیل وجود سابقه‌ای مثبت از روابط اقتصادی، سیاسی و امنیتی و نیز وجود ده‌ها قرارداد و توافقنامه از دهه‌های پیش و نزدیکی جغرافیایی و فراهم‌بودن زیرساخت‌های ارتباطی از اهمیت زیادی برخوردار است. قرارداد بیست ساله همکاری‌های راهبردی دو دولت بسترهای گسترش روابط را بیش از گذشته تقویت می‌کند. روسیه در حال حاضر به مجموعه‌ای از فناوری‌ها و اقلام نظامی نیازمند هست که ایران در تأمین بخش‌هایی از آن مزیت نسبی دارد. به‌طبع، روابط منطقه‌ای نیز به فراخور این شرایط افزایش می‌یابد. حضور ایران در سازمان همکاری شانگهای، تمدید توافق تجارت ترجیحی و احتمال ارتقای سطح همکاری‌ها با اتحادیه اقتصادی اوراسیایی و امکان شکل‌گیری نهاد همکاری در حوزه دریای خزر و ورود دو طرف به تعامل بیشتر با دولت افغانستان از موضوعاتی است که همکاری‌های منطقه‌ای را تقویت خواهد کرد.

در سطح بین‌المللی نیز پایه‌پای فشار غرب در حوزه‌های اطلاعاتی، ارتباطی، رسانه‌ای، اقتصادی و سیاسی، ضرورت همکاری دو کشور برای شکل‌دهی به نظام بین‌المللی متکثرتر معنا می‌یابد و ایران در کنار چین و روسیه و تهدیدها و

چالش‌های سه‌گانه غرب، که در اسناد اطلاعاتی فوریه ۲۰۲۲م و راهبرد امنیت ملی امریکا در نوامبر ۲۰۲۲م نیز بر آن تأکید شد، ناگزیر به همکاری جدی‌تر خواهند بود و روسیه که بیش از دو دولت دیگر در تیررس تهدیدهای غرب قرار دارد، انگیزه بیشتری برای همکاری در سطح کلان بین‌المللی خواهد داشت.

۷. نتیجه‌گیری

سؤال اصلی در مقاله حاضر این است که بحران اوکراین چه تأثیری بر روابط ایران با روسیه دارد؟ و دیدگاه نخبگان ایرانی به جنگ اوکراین و پیامدهای آن چگونه بوده است؟ برای مطالعه دیدگاه نخبگان ایرانی، از روش‌های آماری توصیفی و استنباطی استفاده شده است. در راستای تعیین حجم نمونه، از روش نمونه‌گیری انتخابی و هدفمند استفاده شد. نمونه آماری در مرحله مطالعه میدانی عبارت بود از ۱۲ نفر از مسئولان، سفیران، مدیران و کارشناسان ارشد وزارت امور خارجه (نخبگان ابزاری) و ۱۲ نفر از استادان دانشگاه، پژوهشگران و اندیشمندان (نخبگان علمی). در چارچوب مفهومی به تأثیر فرایند ادراکی تصمیم‌گیرندگان در سیاست خارجی کشورها اشاره شد. بر اساس چارچوب مفهومی پژوهش حاضر، انتخاب رویکرد ادراکی با تحلیل تصمیم‌گیری سیاست خارجی کشورها و پیش‌بینی رفتار تصمیم‌گیرندگان در ارتباط با رخداد‌های بین‌المللی ارتباط مستقیمی دارد. بدین منظور، برای بررسی فرایند ادراکی نخبگان ایرانی درباره تحولات اوکراین و سمت‌گیری‌های گوناگون درباره وقایع اوکراین، پرسشنامه‌ای طراحی شد و در آن بر فرایند ادراکی نخبگان ایرانی و تأثیر آن بر خط‌مشی‌های اتخاذ شده تمرکز شد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که نخبگان ایرانی در مواجهه با این بحران در مرحله نخست، گزینه‌های سیاستی را بررسی می‌کنند. سپس، بیشتر به انتخاب رویکرد حمایت از روسیه روی آورده‌اند. فهم آن‌ها از تحریم‌های مشترک، الزام‌های ژئوپلیتیک منطقه‌ای و مقابله با یک‌جانبه‌گرایی غرب سبب اتخاذ چنین رویکردی در عرصه سیاست خارجی شد. از نظر نخبگان ابزاری و علمی، نوعی ادراک مشترک طرفین درباره منشأ تهدیدها، سبب شده است این دو کشور به هم نزدیک‌تر شوند. این ادراک مشترک از تهدیدها در اتخاذ تصمیم‌گیری سیاسی از طرف هر دو کشور تأثیر مستقیمی داشته است. به‌طور مثال، بحث تحریم‌های مشترک یا تهدیدهای ناتو از جمله مسائل مشترکی است که دو کشور ایران و روسیه را در یک راستا قرار داده است.

درواقع، حمله نظامی روسیه به اوکراین در ۲۴ فوریه ۲۰۲۲، روسیه را در وضعیت پیچیده‌ای قرار داد، به طوری که سیاست شرق‌گرایی جدی‌تری را در قبال ایران در پیش گرفته است. بر این اساس، روسیه تلاش دارد با گسترش روابط خود با ایران، از این فرصت برای کاهش تهدیدهای غرب بهره گیرد. روسیه، به دلیل رقابت زیست‌راهبردی با غرب و مشکلات ناشی از بحران اوکراین، سپر موشکی و گسترش ناتو در محیط منطقه‌ای، به ویژه مسئله اوکراین ناگزیر شد سیاست خارجی موازنه‌جویانه و چندسویه با دیگر بازیگران در نظام بین‌المللی چندقطبی اتخاذ کند. از این رو، مسکو سیاست چندگانه‌ای را در قبال امکان جابه‌جایی قدرت در نظام بین‌الملل در پیش گرفته و برای توازن‌بخشی به تهدیدهای ناشی از بحران اوکراین، به گسترش روابط با ایران روی آورده است.

نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که جمهوری اسلامی ایران نیز روسیه را شریک اصلی نظامی-امنیتی خود در نظر گرفته است. واکنش‌های ایران در قبال تهاجم روسیه به اوکراین و نیز درخواست لحظه آخری مسکو در مذاکرات برجام، ثابت کرد که جمهوری اسلامی نمی‌خواهد در روابط نزدیک خود با کرملین تجدیدنظر کند. از طرفی، تحریم‌ها به ابزار کلیدی سیاست خارجی آمریکا و اروپا تبدیل شده است. در این زمینه، تحریم‌های آمریکا علیه ایران و سپس روسیه بر روابط سیاسی، اقتصادی و نظامی دو کشور تأثیرگذار بوده است. اولویت‌های اصلی در مقابله با تحریم‌ها، تنوع‌بخشیدن به روابط تجاری، سیاسی و نظامی در عرصه بین‌المللی است. در وضعیتی که روسیه درگیر جنگ با اوکراین شده و غرب به وسیله تحریم در پی اعمال حداکثری فشار بر ایران و روسیه است، راهبرد روسیه برای مقابله با تحریم‌ها باید بر اساس افزایش همکاری در عرصه بین‌المللی باشد.

برخی یافته‌های کلیدی مقاله از این قرار است:

۱. روسیه پتانسیل تبدیل شدن به شریک راهبردی ایران را دارد.
۲. رهبران روسیه به میزان کمی ایران را متحد راهبردی خود می‌دانند.
۳. رهبران روسیه از کارت ایران در روابط بین‌الملل خود به‌منزله ابزار چانه‌زنی استفاده می‌کنند.
۴. رهبران ایران آینده نظام بین‌الملل را نظامی چندقطبی می‌پندارند که ممکن است روسیه یکی از آن قطب‌ها باشد.
۵. در چشم‌انداز روسیه از نظام بین‌الملل، ایران صرفاً می‌تواند بنا بر اقتضای منافع

- ملی روسیه، بازیگر کلیدی متوسطی باشد.
۶. جنگ اوکراین روابط امنیتی و نظامی ایران را با روسیه تا حد راهبردی تقویت نکرده است.
۷. جنگ اوکراین ذهنیت رهبران دو کشور را به هم نزدیک نکرده است و امکان ایجاد رابطه‌ای راهبردی در آینده نزدیک فراهم نیست.
۸. جنگ اوکراین عامل مهمی در پذیرش عضویت دائمی ایران در سازمان همکاری شانگهای نبوده است.
۹. جنگ اوکراین جایگاه و پیوندهای ایران را در اتحادیه اقتصادی اوراسیایی تقویت نکرده است.
۱۰. جنگ اوکراین در سرنوشت مذاکرات هسته‌ای و برجام تأثیر چندانی نداشته است.

تعارض منافع

این مقاله مشمول هیچ گونه تعارض منافع نیست.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در تألیف این مقاله مشارکت یکسان داشته‌اند.

اصول اخلاقی

نویسندگان در انتشار این مقاله، به‌طور کامل از اخلاق نشر، از جمله سرقت ادبی، سوءرفتار، جعل داده‌ها یا ارسال و انتشار دوگانه پرهیز داشته‌اند؛ منفعت تجاری در این راستا وجود ندارد. این مقاله حاصل تحقیقات خود نویسندگان است و اصالت محتوای آن را اعلام داشته‌اند.

دسترسی به داده‌ها

در صورت نیاز به اطلاعات بیشتر در خصوص نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها در این مقاله، با نویسنده مسئول مکاتبه فرمایید.

منابع

- ازغندی ع، مرادی جو ع. (۱۳۹۵). «حلقه درونی قدرت در ساختار سیاسی حکومت پهلوی دوم (۱۳۵۷-۱۳۴۲)». پژوهش‌های سیاسی و بین‌الملل، ۲۷(۷): ۱-۳۵.
- حافظنیا م. (۱۴۰۱). «سناریوهای آینده جهان در پرتو بحران اوکراین». فصلنامه ژئوپلیتیک،

(۱)۱۸

- سمیعی اصفهانی ع، فرحمن س. (۱۴۰۱). «جنگ روسیه - اوکراین و آینده نظم بین‌المللی». فصلنامه مطالعات آسیای مرکزی و قفقاز، ۲۸ (۱۱۸): ۸۷-۱۱۳.
- شکوهی س. (۱۴۰۱). «سوءبرداشت‌های پوتین و جنگ ۲۰۲۲ اوکراین»، فصلنامه مطالعات اوراسیای مرکزی، ۱۵ (۲): ۲۶۵-۲۸۸. doi: 10.22059/jcep.2023.349531.450103
- کرمی ج. (۱۳۸۸). روابط جمهوری اسلامی ایران و فدراسیون روسیه (عصر نوین همکاری‌ها). تهران: نشر وزارت امور خارجه.
- کولایی ا، عابدی ع. (۱۳۹۶). «فراز و فرود روابط ایران و روسیه ۱۹۹۰-۲۰۱۶». مطالعات روابط بین‌الملل، ۱۰ (۴۰): ۱۳۵-۱۶۴.
- لکزی م، درویش‌پور ح، اطهری ا، محمودی م. (۱۳۹۸). «تأثیر نخبگان فکری و نخبگان ابزاری بر مدرنیزاسیون عصر پهلوی». پژوهش‌های سیاسی و بین‌المللی، ۱۰ (۴۰): ۷۹-۱۰۰.
- مشیرزاده ح، افراسیابی ش. (۱۳۹۶). مقالاتی در رویکرد ادراکی در تحلیل سیاست خارجی، تهران: نشر میزان.

- Azizi H. (2022). "Iran-Russia relations in the aftermath of the Ukraine crisis: Business as usual". Expert Brief, *Regional Studies*, Al Sharq, Strategic Research. <https://research.sharqforum.org/2022/04/12/iran-russia-relations> (Accessed on: 14/07/2023).
- Cronbach LJ. (1951). "Coefficient alpha and the internal structure of tests". *Psychometrika*. 16: 297-334.
- Fedorova IE, Kameneva MS. (2018). "Russia and Iran: five centuries of cooperation". *Institute of Eastern Studies of Russian Academy of Sciences*. (4): 171-182. [in Russian]
- Fraga R. (2021). "Russia versus NATO: Geography is the key". CARI's Foreign Relations and Armed Forces Committee.
- Given LM. (2008). *The Sage encyclopedia of qualitative research methods*. Los Angeles: Sage Publication.
- Kiani D. (2021). "Iran and Russia relations: Conceptions of cooperations". In: Leandro, F.J.B.S., Branco, C., Caba-Maria, F. (eds) *The Geopolitics of Iran: Studies in Iranian Politics*. Palgrave Macmillan, Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-16-3564-9_11.
- Mearsheimer J. (2022). "Why the West is principally responsible for the Ukrainian crisis". *Foreign Affairs*.
- Miguel BM. (2022). "Russia's relationship with Iran in the context of the 21st century geopolitics". Opinion Paper *IEEE*: https://www.ieee.es/Galerias/fichero/docs_opinion/2022/DIEEEO36_2022_MA_RBAL_Rusia_ENG.pdf . (Accessed on: 21/07/2023).
- Shapiro MJ, Bonham GM. (1973). "Cognitive process and foreign policy decision-making". *International Studies Quarterly*. 17(2): 147-174.
- Therme C. (2022). "The Russian-Iran partnership in a multipolar world". *Russie*. NEI.Reports, No. 37, Ifri.
- Welfens PJ. (2023). "Russia's invasion of Ukraine: Economic challenges, embargo issues and a new global economic order". *Palgrave Macmillan Cham*. <https://doi.org/10.1007/978-3-031-191381>.